

EKKLESIA AMSTERDAM zondag 12 mei 2019

Moeilijke vrijheid

Janneke Stegeman

In Zuid-Korea kun je een nacht door brengen in de gevangenis. Tegen betaling, alsof het een hotel is, maar met de regels van een gevangenis. En mensen doen het. 'Hier voel ik me vrij', zei een van de betalende gasten. Het roept die zin uit dat lied van Huub in herinnering: 'Als vrijheid was wat vrijheid leek, wij waren de mensen niet die wij zo angstig zijn.'

We hebben behoefte aan vrijheid, maar hoe geven we het vorm? Ook Mahmoud Darwish kent die spanning. Darwish schreef in de context van bezet Palestina. Wie zijn poëzie leest, vraagt zich soms af wie vrijer is: de dichter of de bezetter. Een dichter die hartstochtelijk naar vrijheid verlangt, woorden zoekt voor een intieme omgang met die vrijheid, zoals met een geliefde. Of de bezetter, die angstig kijkt naar de dichter: wat weet hij? Wat ziet hij? Darwish zoekt ook woorden voor de vervreemding, het afgesneden zijn, het onrecht dat hij ervaart. Hij kent de spanning, dat de vrijheid niet simpelweg begint waar de onderdrukking eindigt, dat ze vraagt om zijn toewijding en liefde, om zijn voorstellingsvermogen. Dat het nodig is dat hij die innerlijke ruimte beschermt en voedt.

Vrijheid is niet alleen de afwezigheid van iets, bijvoorbeeld dwang, geweld, beperking, vrijheid vraagt om vorm. 'Alles kan, alles mag' voelt misschien heel even als vrijheid, maar het is nog vormeloos. Het wordt pas vrijheid als je de ruimte die je hebt om je leven gestalte te geven daadwerkelijk gebruikt. Vrijheid is nog niet onmiddellijk constructieve vrijheid. Dat je bewegingsvrijheid hebt – dus ruimte om te bewegen – en ook een lichaam dat tot bewegen in staat is, betekent nog niet dat je beweegt. Zegt nog niets over welke bewegingen je maakt, of je bijvoorbeeld danst, en hoe je dat doet. Over of je geniet van de bewegingen die je lichaam maken kan. We leven in een land waar we vrij zijn om onze mening te uiten en we hechten daar aan. Maar die vrijheid zegt nog niets over welke meningen we dan uiten, hoe we daarin omgaan met anderen. Of we die vrijheid gebruiken om ons diepgaand met een thema bezig te houden en dan werkelijk onze eigen mening te verkondigen, of om anderen te kwetsen en te beledigen.

Wat is vrijheid voor de weduwe waarover Lukas ons vertelt? Haar marges om vorm te geven aan haar leven zijn beperkt. Die rechter hoeft zich niets aan haar gelegen te laten liggen. Hij heeft haar niet nodig, zij hem wel. Ze doet wat ze wel kan: haar zaak onder de aandacht brengen. Als hij haar niet helpt omdat hij recht wil doen, dan maar zodat hij van haar af is. Er zijn zoveel mensen in situaties zoals die weduwe: afhankelijk van instituten die recht zouden moeten garanderen, maar dat niet doen. Er zijn veel mensen zoals zij: aanhoudend, in de rouw. De weduwe heeft geen stem in de samenleving, en ook nauwelijks in deze tekst. We horen de gedachten van de rechter, maar haar horen we maar een keer. Wat ook opvallend is: hoe vrouwen er in vertalingen en in de uitleg van deze tekst soms bekaaid van afkomen. Minder krachtig dan ze in de tekst zijn. Maar gelukkig niet in de vertaling van Alex die we lazen, en overigens ook niet in de NBV: 'anders vliegt ze me nog aan', staat daar. Het Griekse woord ὑπωπιάζω is een boksterm, suggereert dat ze hem een blauw oog zou kunnen slaan.

Vaak wordt de parabel zo uitgelegd: bid aanhoudend, want je bid tot een God die heel wat meer bereid is om te luisteren dan deze rechter. Maar het kan ook anders. Degene die recht

zoekt en aanhoudend is, misschien is dat God. God als de weduwe, die zonder ophouden aandringt op recht. Een vervelende, schreeuwerige figuur in de ogen van de macht. Bidden is niet passief, bidden is meedoen met die irritante God die niet opgeeft.

En misschien zijn wij soms eerder de rechter, geïrriteerd door de weduwes van onze tijd, die steeds maar terugkomen. Zeuren. Ik denk aan al die mensen die de moed vinden om te vertellen over hun ervaringen met racisme, antisemitisme, Islamofobie, transfobie, homofobie, validisme. Ja, het is een lange lijst en misschien moet u er een beetje van zuchten, of ergert het u zelfs. Voor veel mensen is ingewikkeld, al die mensen die zich opeens melden met hun ervaringen van uitsluiting. Moeten we ons daar echt allemaal in verdiepen? Ik heb het volgende geleerd: als het gaat over #Me Too, heb ik een voorsprong. Ik ben een vrouw en heb zelf grensoverschrijdend gedrag aan den lijve ervaren. Ook ik leer evengoed nog steeds van de discussies, maar er is meer dat ik al weet en aanvoel. Sommigen klagen dat ze sinds #Me Too niks meer mogen, dat het onze vrijheid beperkt. Maar daar gaat [#Me](#) Too niet over. Als er niets gebeurt tegen iemands wil in, dan is er niets aan de hand. Aanraking gaat over wederkerigheid, aftasten en dus over grenzen. Vrijheid kan niet zijn: over iemands grenzen heen gaan.

In andere discussies, bijvoorbeeld over huidskleur, moet ik meer moeite doen. Ik heb geen ervaringen met racisme. Dat betekent dat ik het vaak niet zie, eerder geneigd ben het te bagatelliseren. De afgelopen jaren heb ik het volgende geleerd: iedere keer als je denkt: 'Mag je dat nu ook al niet meer zeggen?', of: 'Is dat geen slachtoffergedrag?' – op dát moment heb je een kans om iets te leren over je eigen privileges en positie. En als je dan iets leert, kun je een ander beter begrijpen. Dat we verschillend zijn en verschillende ervaringen hebben, vraagt dat we stil staan bij wat we als normaal beschouwen, maar wat niet voor iedereen normaal is. Van een vriendin die lichamelijk gehandicapt is, kan ik veel leren. Zij komt obstakels tegen in het dagelijks leven die er voor mij niet zijn. De wereld ziet er voor haar anders uit. Er ligt een uitnodiging om je te verbinden met realiteiten die niet de jouwe zijn - van racisme, van een handicap, van transseksueel zijn, om je zo bewust te worden van je eigen positie. Dat maakt ons allemaal vrijere mensen. Het is ook een uitnodiging om je te verbinden met de realiteit van racisme en witeid en je bewust te worden van je eigen positie. Dat maakt ons allemaal vrijere mensen.

Vrijheid vormgeven vraagt dat je je inleeft in het verhaal van een ander, dat je dat in de ogen durft te zien. En wat steeds bij elkaar hoort: dat daarin ook jij zelf zichtbaar wordt. Afgelopen week las ik een bijzonder boek over vrijheid en voor jezelf zichtbaar worden, van Edith Eger (*De keuze*). Ze schrijft over hoe zij in haar leven vrijheid hervond. Misschien las u over haar; in Trouw bijvoorbeeld stond een indrukwekkend interview met haar. Ze groeide op als Joods-Hongaars meisje, de nazi's kwamen aan de macht en op haar zestiende werd ze naar Auschwitz gestuurd, met haar vader, haar zus en haar moeder. Joseph Mengele staat hen daar op te wachten, stuurt haar ouders naar de gaskamers. Zij en haar zus overleven het, ternauwernood. Ze bouwt weer een leven op, in de VS, moet vechten om het hoofd boven water te houden. En dan, pas veel later in haar leven, durft ze terug te gaan naar haar ervaringen in Auschwitz. Een groot deel van haar leven denkt ze dat ze haar ervaringen uit Auschwitz moet wegstoppen. Dat ze te groot zijn en te overweldigend. Ze snakt ernaar gewoon te zijn. Stapje voor stapje komt ze erachter dat dat maakt dat ze gevangen zit, namelijk in het verleden. Ze komt erachter hoe belangrijk het is om pijn en verdriet en lijden

in de ogen te kijken. Hoe zwaar ook. Hoe belangrijk het is om te rouwen om pijn en teleurstelling. Vrijheid kun je vinden in accepteren hoe je leven is gelopen.

Edith gaat studeren en wordt psycholoog. Ze leert hoe ze zichzelf haar vrijheid kan teruggeven. En ook van de worstelingen van haar patiënten leert ze vaak iets over haar eigen weg. Zo wordt het haar missie om anderen los te maken uit trauma en verdriet. Op een dag vertelt een van haar patiënten haar iets. Hij moest een vernederende opdracht doen als onderdeel van een ontgroening. Dat deed hem denken aan een verhaal dat Edith hem vertelde: de dag dat ze in Auschwitz aankwam, werd ze gedwongen om te dansen, nota bene voor Mengele. Ze deed het, en om dat te kunnen, stelde ze zich een vrije ruimte voor waarin ze danste. Ze bedacht zich dat de bewakers in zekere zin meer gevangen zaten dan zij. Carlos, haar patiënt, vond dat hij ook zo moest handelen: waarom kan ik hier niet bovenuit stijgen? Zij weet: haar ervaringen in Auschwitz staan zo zeer buiten het voorstelbare, dat het vertellen van die ervaring alle hoorders als het ware lam kan slaan. Wat stellen onze beslommingen dan voor? Maar wat ze hoopt is juist dat haar verhaal iets voor ons opent. Ze schrijft (p. 297): 'Ik geloof in het belang van het verdedigen van wat juist is en het verwerpen van wat onjuist en onmenselijk is. En ik geloof in keuzes. Vrijheid ligt in het bestuderen van de voor ons beschikbare keuzes en het bestuderen van de gevolgen van die keuzes. Hoe meer keuzes je hebt, hoe minder je je een slachtoffer gaat voelen. Vaak is het zo in het leven dat we onze keuzes niet meer zien.'

Het is een raadsel van menselijkheid en veerkracht hoe Eger in staat is te kiezen voor vrijheid. Mij ontglipt het, hoe dat mogelijk is. Niet ondanks wat ze heeft moeten doorstaan in Auschwitz, maar zelfs, zegt ze, omdat dat haar maakt tot wie ze is. Als je bereid bent het donker in te gaan, ontdek je daar mogelijkheden die je nog niet eerder hebt benut. Haar verhaal getuigt van een wonder van veerkracht. En tegelijk: zoveel vaker hoor ik van wonderbaarlijke menselijke kracht in het groot en in het klein. Wat Edith hoopt, is dat haar verhaal ons niet vastzet – wat heb ik in hemelsnaam te klagen, zou je kunnen denken – maar dat het ons inspireert te durven wat zij deed.

Dat vrijheid van binnen zit, kan ook gevaarlijke taal zijn. Taal die gebruikt is door dominees om tot slaaf gemaakten zich te laten schikken in hun lot. Als het betekent 'schik je maar' is het verwerpelijk. Maar wat Eger zegt is: zoek het kleine beetje bewegingsvrijheid dat je nog wel hebt. Daar kan verandering worden geboren. Verzet. Realiseer je dat dat heilige ruimte is.

Het donker durven ingaan, dat wil zeggen: je eigen verdriet en pijn in de ogen durven kijken. De moed hebben om naar anderen te luisteren en je te laten raken. Ja, onze angst is er en die is vaak groot. Maar er is ook de kracht van onze verbeelding. Die heilige plek in ons van waaruit we verlangen naar vrijheid. Vrijheid vormgeven vraagt dat we durven te kijken naar de manieren waarop we onszelf gevangen zetten. Hoe we ons geheel vrijwillig melden in die gevangenis en er blijven, omdat het veiliger en eenvoudiger voelt. Omdat het eng is om de confrontatie aan te gaan. Maar daarbuiten is het leven.